

Todor Kuljić¹
Filozofski fakultet
Beograd

UPOTREBA ATENTATA: PRESOCIJALISTIČKI POGREB KRALJA JUGOSLAVIJE I POSLESOCIJALISTIČKA SAHRANA PREMIJERA SRBIJE²

Apstrakt: U radu je sa tanatopolitičkog stanovišta prikazana upotreba pogreba dva ubijena državna poglavara: kralja Jugoslavije 1934. i premijera Srbije 2003. U oba slučaja je državna žalost prožeta vrednostima napadnute grupe i uokvirena hegemonom epohalnom svešću svoga doba. U prvom slučaju bila je to Jugoslavija i monarhijska vlast po božjoj milosti, u drugom slučaju Srbija i republika. U oba slučaja reč je o kapitalističkim državama. Prikazana je simbolizacija napadnutih vrednosti grupe i sadržaj laudatio funebris (govora na odru). Leševi kralja i premijera se u ritualu sahrane javljaju kao ujediniujući simbol trajanja i kontinuiteta države. Savremene sahrane sa verskim ritualom su restauracija premoderne tanatoprakse. Osim toga sahrana premijera 2003. je iskorišćena da se i ritualno javno demonstrira raskid sa komunizmom.

Ključne reči: tanatopolitika, pogreb, kralj, premijer, laudatio funebris.

1.

Svaki pogreb pokazuje način na koji grupa svladava i prihvata smrt. Kao što se kroz istoriju poimanje same smrti kretalo između slike bespovratnog efemernog truljenja i raznih imaginarnih vizija večnog, tako je bila različita i politička upotreba leša. Raznovrsne simbolizacije tela prepuštenog truljenju na mitski, religijski ili na svetovni način oplemenjivale su i spajale grupu: od komemorativnog negovanja svetog groba, preko panteona mrtvih preteča do kultova očeva nacije, države ili partije. U tanatopolitici je reč o različitim javnim insceniranjima kulta mrtvog i kulta groba. Svako ko evocira sećanje na

¹ tkuljic@f.bg.ac.rs

² Članak je nastao u okviru rada na projektu "Društveni akteri i društvene promene u Srbiji 1990-2010", br.149005 koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije

kraj, na smrt vladara, uvek provocira pitanje o novom početku. Cilj pogrebnih obreda jeste da prevedu nestanak pojedinca u podstrek za obnovu i osvedočavanje nesmrtnih grupnih entiteta: vere, ideologije, države ili partije.

Ubistvo čelnika je snažan udar na jedinstvo političke grupe. Nakon atentata nepripremljena nemogućnost naprećac postaje stvarnost. Sa nestankom vođe, kao simbola jedinstva, grupa je suočena sa nesigurnošću, haosom i rasulom. Da bi se ublažio potres potreban je impresivan ritual kojim treba planski prožeti žalost pojedinaca vrednostima napadnute grupe. Svaka žalost je uokvirena kulturnim modelom svladavanja stresa i gubitka, a politička žalost je inscenirani obrazac održavanja integracije nakon gubitka vođe. Savremene sahrane sa verskim ritualom su restauracija premoderne tanatoprakse. Nakon sloma evropskog socijalizma obnovljen je crkveni ideal *ars moriendi* uokviren novom restaurativnom hegemonom epohalnom svešću. Naravno da kod suočavanja sa smrću postoji i skrivena religioznost. Osećanjima ove vrste (grehovi, strepnje, strahovi i žalost) manipulišu vladajuće grupe. Uprkos mnoštvu oblika i uprkos diskontinuitetu tanatospecifičnih obrazaca ponašanja, javne sahrane političara svuda karakteriše kolektivno isticanje nesmrtnosti političke grupe (države, crkve, nacije ili partije). Sam pokojnik je ovde subjekt i objekt. To se bolje vidi na pogrebu ubijenog, nego na pogrebu umrlog političara. Premda je u središtu žalosti ubijeni subjekt kao ličnost, u osnovi pogrebnog ceremonijala je simbolizacija napadnutih vrednosti grupe.

Političku upotrebljivost smrti ne osiguravaju šokantnost i iznenađenje izazvani naglim prekidom života, niti herojstvo umrlog, pa ni umešna emocionalizacija nestalog vođe. Za instrumentalizaciju smrti važnija je postojanost potrebe koju umrli političar zadovoljava kao vrednosni simbol grupe.

Drugim rečima, preko pogreba i groba političkog vođe ne stičemo samo iskustvo pojedinačne smrti nego proživljavamo i naročito emocionalizovano iskustvo ugroženosti konkretne političke grupe tj. one spone koja nas veže za kolektiv. Smrt političkog vođe markira kraj jednog poglavlja u nacionalnom sećanju. Od njegovog nestanka počinje retroaktivno tumačenje i domišljanje namera umrlog. Što je smrt nasilnija, to je nulti čas odsečniji, obrti se dramatičnije proživljavaju i u sećanju lakše naknadno dramatizuju. Lako je pojmljivo da se grupa lakše mobiliše onda kada je vođa ubijen, nego onda kada je vođu stigla prirodna smrt.

U oba slučaja važna je retorička struktura govora nad odrom koja ožalošćene ubeđuje i uverava, a ne obaveštava. Svaka retorika stvara saglasnost tamo gde stvari nisu jasne (Tadić 1995, 55). Uticaj retorike zavisi od autoriteta govornika, raspoloženja slušalaca i od snage argumentacije. U središtu svake *Laudatio funebris* je žrtvena retorika. Pokojnik je stradalnik koga treba ožaliti jer žalost ujedinjuje i time svladava potres grupe. Atentat na političara automatski prevodi žrtvu u mit, bez obzira na to koliko je ovaj za života bio omiljen. I kod prirodne i kod nasilne smrti vođe politički kolektiv se predstavlja

kao kompenzacija za prolaznost života pojedinca i kao entitet kome smrt ne može naškoditi. U tu svrhu mrtvi moraju ostati povezani sa živima, a osmišljavanje smrti pojedinca unutar simboličkog poretka nesmrtnog kolektiva jeste osnova političke upotrebe leša. Još više od toga, smrt poznate ličnosti jeste uslov produkcije i reprodukcije kolektivne stvarnosti (Berghoff 1997, 124). Ali i izvor akutne krize.

Vladajuće političke grupe u različitim epohama na različite načine jačaju vlastito jedinstvo, a od shvatanja integracije zavisi i izbor rituala žalosti, kontrola rituala i ideologizacija smrti. Zato što je smrt direktna pretnja integraciji grupe, trebalo je istražiti povraćaj u pređašnje stanje preko političkih rituala u različitim epohama. U ovom radu se konkretnije analiziraju i porede presocijalistička i poslesocijalistička javna sahrana. Treba pokazati kako se šok i kriza koji izbijaju nakon iznenadne nasilne smrti vođe svladavaju? O tome svedoče sahrane dveju žrtava atentata: Kralja Jugoslavije Aleksandra II Karađorđevića i premijera Srbije Z. Đinđića.³

2.

Po strukturi ceremonijala kraljev sprovod oktobra 1934. bio je monarhijski sa naglašenom vojnom komponentom. Doduše, uniforma je tada inače bila znatno više zastupljena u protokolu nego kasnije. Beogradska "Politika" je dan nakon ubistva kralja konstatovala šok u celoj državi, a dan nakon sahrane 19. oktobra novina je celi broj posvetila pogrebu. Kako se monarhija preko pogreba vraćala u ravnotežu?

Iz izveštaja "Politikinih" reportera, prenetih izjava i fotografija vidi se da je u središtu žalosti stajala patetična verska retorika uokvirena oslobodilačkim ponosom i žalošću za monarhom koji je petnaestak godina ranije izišao iz rata kao proslavljeni vojskovođa (*Prestonica i duša Jugoslavije*, 1934). U novinama je istaknuto da su ožalošćeni Jugosloveni, cela Jugoslavija i "Beograd – viteška prestonica kralja ujedinitelja, prestonica jugoslovenskog naroda". Ubijeni kralj nazivan je "Viteški Kralj Aleksandar I Ujedinitelj", "Kralj mučenik", "blaženopočivši kralj" i "Kralj Vitez". Najviši zvaničnici iz inostranstva koji su bili na sahrani su predsednik Republike Francuske A. Lebrun (*Lebrun*) i ministar odbrane M. Peten (*Petaine*), a iz Nemačke maršal Gering (*Goe-ring*), predsednik pruske vlade (Stojadinović 1970, 290), koji je izvukao sablju i pridružio se vojničkoj paradi. U Topoli je Gering položio venac na grob na kome je pisalo: "Svom negdašnjem herojskom protivniku, u znak bola i žalosti, Vojska i Mornarica Nemačkog Rajha (ne neprijatelj nego protivnik, ni-

³ O ubistvu kralja Aleksandra v. Stojadinović 1970; Krizman 1978; Milošević 2003; a o ubistvu Z.Đinđića: Mikulić 2009; Vasić 2005.

jansa koja nije ostala nezapažena)" (Stojadinović 1970, 291). Milan Stojadinović je u memoarima procenio da je žalost naroda bila dobrim delom iskrena, naročito kod Srba, Slovenaca i jugoslovenski orijentisanih Hrvata (Stojadinović 1970, 292).

Novine su još više isticale žalost prisutnu u celoj zemlji, a u opsežnom izveštaju "Politika" je na više stranica iscrpno opisala ceremonijal monarhističkog pogreba. Osnovni zadatak vlasti je bio da stvori utisak da jedinstvo, kontinuitet države i krune nisu uzdrmani. U središtu je stajao "Beograd, duša Jugoslavije kojoj je Kralj ujedinitelj na vrhu Svoga mača doneo slobodu", a "bol Beograda bio je plameni žižak u svetom kandilu". Snagu države na sahrani je službeno trebao da demonstrira raskošni pogreb sa snažnim verskim sadržajima. U Sabornoj crkvi počasnu stražu su vršili oficiri, dok su sveštenici neprekidno čitali jevanđelje i zaupokojene molitve. *Laudatio funebris* koji je držao patrijarh SPC-a Varnava bio je usklađen sa pravdanjem monarhije kao vlasti po božjoj milosti, ali i prožet oslobodilačkom i državotvornom retorikom unitarnog jugoslovenstva (Poslednji oproštaj Nj. svetosti patrijarha Varnave u Sabornoj crkvi, 1934).

Kako su novine izvestile, patrijarh je uputio poslednje zbogom "najvećem sinu našeg naroda, najhrabrijem vitezu naših pobedničkih armija, Neimaru naše najnovije istorije": "Nebo otvara svoja Rajska vrata da primi plemenitu dušu prvoga Sina naše u crno zavijene Otadžbine." Unitarno jugoslovenstvo prepoznaje se u patrijarhovoj oceni kralja: "Božanskom promišlju određeni i darovani Vođa, Nežno ljubljani vladar, omiljeni roditelj celog Jugoslovenskog naroda i Veličanstveni ratnik Kralj ujedinitelj koji je u jednoj državi ujedinio sve delove našeg naroda jedne krvi i jednog jezika." Svemilostivi Gospod izli svoju najvišu milost na herojskoga regenta, svoga Izabranika da ostvari ono što beše hiljadugodišnji ideal naroda. Uzvišeni kralj je ostavio sveti amanet "Čuvajte Jugoslaviju", ponovio je i patrijarh (poslednji oproštaj Nj. svetosti patrijarha Varnave u Sabornoj crkvi, 1934).

Pogrebni ceremonijal bio je regulisan monarhističkim protokolom. Ispred kovčega išla je na jastučetu kraljevska kruna koju je nosio načelnik glavnog generalštaba Milan Đ. Nedić, a zatim i ostale kraljevske insignije. U povorci su bile strane delegacije, kraljevski namesnici i domaći političari od D. Ljotića do dr I. Ribara. Bilo je više stranih vojnih jedinica – delegacija i sveštenika svih vera. Novinar "Politike" je zabeležio da je po trotoarima narod klečao i pobožno se krstio. Telo kraljevo u Kraljevu zadužbinu na Oplencu uneli su seljaci. Patrijarh je služio opelo i održao posmrtnu besedu. Sviran je posmrtni marš R. Vagnera, na čelu kolone bili su krst i koljivo, a u oplenačkoj crkvi je patrijarh održao pomen.

Jedva da i treba pominjati da su verska liturgija i retorika bili neizostavni službeni okvir javne žalosti ovoga doba. Tako je "Politika" 17. avgusta 1921. na prvoj strani donela članak "+Kralj Petar I - umro je Petar I osvjetnik Koso-

va i prvi kralj ujedinjenog naroda", "bogom određeni vođa koji je kao Mojsije izveo svoj narod u obećanu zemlju". A 12. decembra 1926. nekrolog Nikoli Pašiću takođe na prvoj strani "Politike" počinje rečima: "Umro je na krstu, pošto je proživio jedan dug život najstrasnijih jevanđelja" (<http://scc.digital.nb.rs/collection/politika>). Seljačka tuga je bila ključna emocija koju novine ističu na pogrebima iz ovoga doba. Novine, međutim, nisu pominjale da je za otkup automobila u kome je kraljevo telo preneseno do Oplenca 1934. dato 3-00.000 dinara iako je Pogrebni zavod G.Savića iz Beograda prvobitno tražio 600.000 dinara (Milošević 2003, 150). Tanatosociološki rečeno, kapital je imao svoju cenu "duboke žalosti".

Tanatopolitički, pak, gledano rečitiji su drugi detalji sa kraljeve sahrane. Izveštač "Politike" je svoj članak dokumentovao sa tri rečite fotografije: na prvoj su francuski maršal F. Peten i nemački maršal H.Gering u razgovoru pred crkvom na Oplencu, na drugoj stoje zajedno Lj. Davidović i A. Korošec, a na trećoj je prestolonaslednik "Niz mramorne stepenice veličanstvenoga hrama silazi Mladi Kralj među Svoj Narod". Prva fotografija je sugerirala da je - dvema najmoćnijim evropskim državama stalo do očuvanja Jugoslavije, druga je pokazivala domaće političare koji se staraju o jedinstvu Jugoslavije, a treća je svedočila o neprekinutom kontinuitetu dinastije i krune.

Izdato je naređenje da za kraljem traje 6 meseci duboke žalosti, a drugih šest meseci polužalosti. U bogomoljama svih ispovesti održan je pomen ubijenom kralju. Procenjuje se da je na ulicama bilo oko pola Beograda koji je tada brojao oko 300 000 stanovnika. U Sabornoj crkvi kovčeg je bio izložen ispod oltara, a opšta poruka izveštača sa pogreba bila je da je država vraćena u predašnje stanje i da je kriza nakon smrti vladara svladana.

3.

Naravno da su istim namerama bili rukovođeni i organizatori sahrane ubijenog premijera Z.Đinđića skoro šezdeset godina kasnije. Kontekst atentata 2003. je bio drugačiji od atentata iz 1934. Na pogrebu kralja je atentat u Marseju rastumačen kao neuspeli pokušaj rušenja jedinstva Jugoslavije, dok je ubistvo Z. Đinđića marta 2003. shvaćeno pre svega kao neuspeli pokušaj da se prekine tranzicija i put Srbije ka Evropi. Dok su kralja ubili emigranti, - Đinđića su smakli njegovi podvlašćeni, službeni delovi policijske strukture - koji su strahovali od isporučenja Haškom tribunalu. Dok je kraljevu sahranu 1934. prenosio nemački radio *Wiesbaden* preko svojih reportera sa beogradskih ulica, Đinđićev masovni sprovod prenosila je državna televizija.

Odmah nakon ubistva premijera uvedeno je vanredno stanje čime su ograničene izvesne slobode i prava, a 15. marta nad kovčegom u Hramu Svetog Save opelo je služio mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije. Sahrana je

obavljena uz najviše državne, vojne i crkvene počasti, a u pogrebnoj povorci - na ulicama Beograda bilo je više stotina hiljada građana. U poslednjoj počasnoj straži bio je i B. Tadić (koji je bio i nosač kovčega na groblju), u povorci je gardista nosio krst, a premijer je spušten u zemlju uz *Večnaja pamjat* i pomen sveštenika. Srpska pravoslavna Crkva je sprovod iskoristila za obnovu svoje pozicije, a sahrana je bila odgovor na krizu uzdrmane države, i simbol reintegracije vojske, crkve i države (Mikulić 2009, 83).

Đinđićev pogreb je bio spektakularni odgovor društva na krizu i prva javna sahrana sa verskim elementima od 1934. koja je jasno demonstrirala restauraciju, tj. vraćanje sveštenstva u politiku. U Đinđićevom pogrebu su simbolički sjedinjene država, crkva i vojska, a ritualom je poslata poruka da sistem neće stati (Mikulić 2009, 86). Sahrana jeste bila izraz masovne žalosti, ali i jedinstva i optimizma. Bio je to ritual sa ciljem da se ojača kohezija države demonstriranjem privrženosti zavetnoj ideji ubijenog. "Ostaćemo na Zoranolovom putu", bila je univerzalna poruka jedinstva i optimizma koja se na sličan način iskazivala i na sahranama kralja i Tita.

Kod oba pogreba je pored naglašenog verskog ceremonijala upadljiv i sličan *laudatio funebris*. Dok je kralju govor i opelo držao patrijarh SPC-a u Sabornoj crkvi, opelo i govor Đinđiću je u Hramu Svetog Save na Vračaru držao mitropolit Amfilohije. Sveštenik je rekao da će Zoran Đinđić biti "zapamćen po mnogo čemu, ali prvenstveno po tome što je, u momentu najdubljeg poniženja svoga naroda, na obrenovićevski način, ispružio ruku bratskoga pomirenja Evropi i svetu" (Radović 2003). U Đinđićev posmrtni identitet ugrađivana je hrišćanska simbolika mučenika koji strada zbog svoje ispravnosti i ubeđenja (Pavićević 2009, 231).

I kralj i premijer su ispraćeni kao hrišćani uz najviše crkvene počasti. *Laudatio funebris* patrijarha i mitropolita upadljivo svedoče o verskom identitetu kolektiva, uprkos tome što je kod kralja istaknuto jugoslovenstvo, a kod premijera srpstvo. Obnova hrišćanske pogrebne simbolike i retorike u 21. veku je posledica restauracije religije u kapitalizmu. Tanatopolitički posmatrano, nije se smelo propustiti da duboka lična i masovna osećanja žalosti i gneva izazvana nasilnim ubistvima ostanu politički neiskorišćena. Kratološki viđeno, i hrišćansko i ateističko viđenje smrti jeste politički upotrebljivo. Politički potencijal hrišćanskog viđenja smrti aktivirao se nakon 1989, ali ne toliko u obnovi vere u zagrobni život koliko u obnovi crkvenog rituala (sahrana, pomena) i snaženja konfesije kao neizostavnog dela nacionalnog identiteta. U vrednosnom vakuumu koji je nastao sa slomom socijalizma ritualizacija smrti sa popovima postala je znamen distance prema prošlosti i signatura savremenoga. I na pogrebu premijera krst kao simbol nije bio toliko znamen vere u onostranu egzistenciju pokojnika nego je više služio kao markantna signatura lojalnosti antikomunističkom vrednosnom sistemu tranzicije. Klerikalizovana sahrana premijera 2003. bila je više simbol ritualne, nego istinske

religioznosti, kao što je inače krst još pomodni deo identiteta tranzicije. Na kraljevom sprovodu 1934 odnos ritualne i istinske religioznosti bio je drugačiji, kao što su bile i različite potrebe vladajućih grupa koje su regulisale - službenu žalost. Koje su to razlike?

Za razliku od kralja i Tita, koji su ožaljeni kao Jugosloveni, Đinđić je žaljen kao mučenik srpske nacije. Politički imperativ vladajućih grupa u Srbiji, nezadrživi put ka EU, uokviren je pravoslavnim i nacionalnom funeralnom retorikom. Naglašeni verski okvir mitropolitovog *laudatio funebris* ne bi trebalo da zbuni. Naprotiv, pop je bio politički prilično jasan. Đinđić nije samo "obezglavljen kao velikomučenik kosovski Lazar", nego ga je Amfilohije i epski integrisao u nacionalni martirološki krug bratoubistva: "Mi se danas ovde opraštamo sa Zoranom Đinđićem u blizini šanca i spomenika vožda Karađorđa, čija je glava, takođe, posećena kumovskom i bratskom rukom i - okapala napunjena slamom u Stambolu pre 200 godina, po onoj narodnoj - svaka rana je pored srca - a ova rana, rana Zorana Đinđića, ne samo za njegovu majku, za njegovu Ružicu, Luku i Jovanu, nego za sve nas i za celi - narod je rana koja je rana posred srca" (Radović 2003). Nije mitropolit propustio da pomene ni žrtve od spoljnog neprijatelja vezujući premijera sa svim žrtvama NATO bombi, ali i onih od albanske ruke: "Pa se ne zna koja je dublja, ili ova njegova rana, otvorena rukom bratomržnje ili ona Milice Rajić, poginule od bombardovanja 1999. godine ili ona zaklane Marice Mijić iz Bijelog Polja, kod Peći" (Radović 2003). Dodajući da je ubijeni premijer "na obrenovićevski način, ispružio ruku bratsku, bratskoga mira i pomirenja Evropi i svetu", Amfilohije je metaforu o ljubavi i miru spojio sa biblijskim motivom smrti od bratske ruke i bratske mržnje. Važno je uočiti da je hrišćanski *laudatio funebris* na Đinđićevom pogrebu službeno obnovljen i uveden u protokol sahranjivanja javnih ličnosti.

Na versku pohvalu ubijenog nadovezala se svetovna. Nacionalni mučenik nazvan je prvim premijerom prve demokratske vlade Srbije posle Drugog svetskog rata pa je proglašen rodonačelnikom Srbije oslobođene od diktature. Na groblju u Aleji zaslužnih građana, od Đinđića su se oprostili J. Papandreu, predsedavajući Saveta ministara EU-a, zatim, u ime Vlade, ministri pravde i finansija V. Batić i B. Đelić, i na kraju, u ime Demokratske stranke, jedan od njegovih najbližih saradnika i, kako se tada mislilo, na tom položaju najverovatniji naslednik Z. Živković (veb-sajt Vlade Republike Srbije 2003). Bilo - je diplomata iz inostranstva, a u zemlji je proglašena trodnevna žalost. Z. Živković je ubice nazvao "Prevara, Budala i Pacov" ističući da su "ubili najboljeg, reformatora, vizionara, najboljeg ne samo do sada, nego ko zna koliko si podigao koplje za sledećeg najboljeg koji će pokušati da te stigne". Potpredsednik stranke se zavetovao da će "nastaviti poslove na svim onim pravcima koje si otvorio", a J. Papandreu je istakao viziju za koju se Đinđić - borio, "za mirnu i demokratsku jugoistočnu Evropu, predan viziji da se Srbija

i Crna Gora integriše u našu uniju". Đinđić je postao simbol kao prosvećeni - Evropejac, politički Mocart, naj Evropljanin, vizionar i reformator (Đerić 20-10). Ima mišljenja da se isticanje premijera kao ključne ličnosti na evropskom putu Srbije završilo u tzv. kultu ličnosti Z. Đinđića gde se u njega upisuju - karakteristike koje idu do granice "građanskog mesije" i potpuno nekritičke - idolatrije. Đinđićeva apologetska posthumna ikoničnost je liberalna retroaktivna idealizacija (Maljković 2011, 310).

4.

Ubijeni političar kao simbol uspešno emotivno posreduje poistovećivanje živih oko osnovnih vrednosti. Da bi se to postiglo potrebna je retorika kao veština iznalaženja uverljivog. Patrijarh i mitropolit SPC-a su pokušali da retorički objasne smrt kralja i premijera, zajemče im spasenje na nebu i upozore na neprijatelje države. Tek kada se život i smrt zajednice retorički uspešno simbolički svežu sa životom ili smrću žrtve, smrt je umešno politički iskorišćena. Sadržinski gledano, karakter žrtve može biti različit (u nacionalnom, partijskom ili u klasnom pogledu), ali se u simboličkom smislu život žrtve uvek neguje zarad učvršćenja zajednice okupljene oko istih vrednosti.

Simboli posreduju lažnu iluziju o moći grupe nad smrću, pa time konstituišu i autoritet živog vođe. Ima i drugih razloga. Džon Borneman (Borneman), američki antropolog sa Prinstona, poredio je smrt vladara sa smrću oca i simbolizaciju ove vrste uneo u tumačenje političke smrti. Kod patricentričnih režima sa izrazitom harizmom vođe (podjednako monarhijskih i republikanskih) smrt vladara je uvek rizična. Doduše, smrt autoritarne figure kao oca ili vođe može se doživeti kao gubitak, ali i kao oslobođenje (Borneman - 2005). Ako se ubistvo kralja Aleksandra i smrt Tita i moglo tako doživeti, ubistvo premijera Đinđića nije. Verovatno i otuda što su Tito i kralj bili ratni - oslobodioci i što su duže bili na vlasti od Đinđića. Svaki vladar koji je i simbol oca nacije ili države jeste sinonim naročitog javnog autoriteta. Još je u rimskoj porodici *patriae potestas* bilo apsolutno pravo oca da raspolaže životima dece i robova. Ukoliko odveć integracije počiva na vođi, nakon njegove smrti dolazi do vakuuma integracije, tj. krize u simboličkoj identifikaciji. "Smrt oca" je bila ruptura kod Titove i kod kraljeve smrti, kod Tuđmanove i kod Đinđićeve manje.

Svaka sahrana vladara jeste naročito emocionalizovani grupni obred u kom se leš pojavljuje kao ujedinjujući simbol trajanja i kontinuiteta države. Na neki način sahrana je vrsta porodičnog skupa, jer pristalice, koje vezuje poštovanje mrtvog, spaja i prijatnost zbog spoznaje da pripadaju grupi kojoj je na čelu bio uvažavani pokojnik. Ponos, odanost i poštovanje su funeralne emocije.

U govorima na sahranama domaćih političara upadljivo je kontrastiranje grupne motivacije za borbu (otadžbina, slava, čast) sa motivima neprijatelja - (osvajanje, pljačka) i snažno moralističko razgraničavanje grupe i njenog samoviđenja od slike neprijatelja. Po prirodi stvari ova retorika je na sahranama ubijenih snažnije mobilisala ožalošćene nego na sprovodima vladara - koji koji su skončali prirodnom smrću.

Sahrana srpskog premijera važnija je po nečemu drugom. Ako i simboli smrti služe ujednačavanju vrednosti, onda je pogreb premijera ozvaničio obnovu klerikalne funeralne tradicije. Politika na poseban način racionalizuje, domišlja i osmišljava nove vrednosti i to javno demonstrira i u pogrebnom - ceremonijalu. Tu se službeno podvrgava smisao života umrlog opštim željenim vrednostima, ovaj se ističe kao uzor živima, i konstruiše se volja mrtvog. Zato se masovni pogreb i može uvek tumačiti kao deo procesa formiranja identiteta i javne demonstracije solidarnosti sa određenim vrednostima i naravno prilika za jačanje pozicije određenih grupa. Otkuda naprasna masovna - emocija prema ubijenom kralju i van granica Srbije i prema ubijenom Đinđiću van granica stranke? Da li je masovna žalost bila samo izraz žaljenja čoveka kom je nasilno uzet život ili i izraz straha (od rasula ili od terorizma) i jačanja nekih drugih oblika grupne solidarnosti (jugoslovenske i proevropske)? Teško je reći da je apoteoza kralja kod Hrvata i Slovenaca bila prisutna za Aleksandrova života, jednako kao što je "fragmentarno ili radikalno podeljeno sećanje na Zorana Đinđića" (Đerić 2010: 113). Masovna tuga je rezultat različitih strahova i simbol raznovrsnih solidarnosti.

Već je pomenuto da je sahrana premijera 2003. iskorišćena da se i ritualno javno demonstrira raskid sa komunizmom. U kom smislu? Iako nakon sloma evropskog socijalizma nije obnovljen strašni sud, jeste konfesionalni identitet. "Nešto moram biti, ako nisam komunista, jesam pravoslavac". Ali poslesocijalistička konverzija tražila je osvedočavanje, pa je u tu svrhu valjalo prihvatiti i verske pogrebne rituale. Prodor crkvenih rituala nije značio i temeljito drugačiji odnos prema smrti. U očima mnogih vernika prvi korak ka transformaciji ubijenog kralja iz ljudskog leša u sakralno obličje je bila *laudatio* patrijarha, dok je kod Đinđića *laudatio* mitropolita u tom pogledu bila manje ubedljiva. Ovo stoga što su monarhija i dinastija vlasti po božjoj milosti, dok republika to nije.

Ako se pravdanje vlasti preko božje milosti i nije nakon restauracije 1989. moglo lako obnoviti, crkveni sprovod jeste odmah obnovljen kao deo ličnog i porodičnog novog starog identiteta. Pa ipak, izgleda da je pre reč o ritualnim - nego o sadržinskim promenama. Dok je 1945. prekomunističko onostrano uglavnom zamenjeno komunističkim ovostranim, danas kao da imamo nešto između. Danas su crkveni rituali više simboli i markeri nacionalnog nego što su most ka onostranom. Više služe kao upadljiva signatura raskida sa prošlošću, sa 20. vekom i sa komunizmom, nego što su znak vere u zagrobni

život. Krst na dekolteu pevačice i skrušenost političara i intelektualaca pred popovima jesu konformističko saobražavanje novom duhu vremena koji još nije kadar da svlada ateizam, premda ga je preko noći proglasio anahronim. Da li je danas na delu neprimerena profanizacija i popularizacija stolicima u-savršavanih klerikalnih sakralnih ceremonija? Ili je poslesocijalistički rekl-erikalizovani pogrebni ritual kao deo svakodnevnog folklora samo snažnije - obojio pobedničko MI u odnosu na poraženog komunističkog Drugoga i postao znak društvene i političke korektnosti? Verovatno više ovo drugo. - Konformisti koji slede pobednika rado su prihvatili krst ne samo zato da bi uverljivije izbrisali vlastitu komunističku prošlost, nego da bi se pridružili - novoj korektnosti. Krst je garantovao novi nacionalni patriotizam i bio a-ntiteza crvenoj zvezdi, znaku internacionalističke izdaje. Uprkos napadnoj izmeni simbola, odnos pojedinca prema vlastitoj konačnosti sa slomom soci-jalizma u suštini se nije izmenio. Tanatopolitički gledano, izmenila se samo politička simbolizacija leša.

Literatura:

- Berghoff, Peter. 1997. *Der Tod des politischen Kollektivs: politische Religion und das Sterben und Toten für Volk, Nation und Rasse*, Berlin, Akademie Verlag.
- Bornemann, John ed. 2004. *Death of the father: an Anthropology of the End in Political Authority*, Berghahn Books, New York. Dostupno na: [books.-google.de/books?isbn=1571811117...](https://books.google.de/books?isbn=1571811117)
- Đerić, Gordana. 2010. *Postkomunistička izgradnja sećanja: između "velike priče" i (dnevno)političkog mita*, Etnoantropološki problemi, 3 (5): 99 - 116.
- Krizman, Bogdan. 1978. *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb, Globus.
- Maljković, Dušan. 2011. *Mit o vladavini Zorana Đinđića kao "zlatnog doba" formiranja građanskog društva u Srbiji*, u Veselinović, A., Atanacković, P., Klarić, Ž. ur. 2011. *Izgubljeno u tranziciji – kritička analiza procesa društvene transformacije*, Beograd, R.Luksemburg Stiftung: 304-321.
- Mikulić, Tatjana. 2009. *Koncept "društvene drame": sahrana Zorana Đinđića*, Antropologija 9: 73-88.
- Milošević, Nemanja. 2003. *Od Marseja do Oplenca* (Prenos tela i sahrana kralja Aleksandra Karađorđevića 1934), Godišnjak za društvenu istoriju 1-3 (X): 141-171.
- Pavićević, Aleksandra. 2009. *Dani žalosti i vreme uspomena – smrt, sahrana i sećanje/pamćenje javnih ličnosti u Srbiji za vreme socijalizma i posle nje-ga* Glasnik Etnografskog instituta SANU br. 1 (57): 223-238.

- Poslednji oproštaj Nj. svetosti patrijarha Varnave u Sabornoj crkvi*, Politika 19.oktobar 1934. Dostupno na: <http://scc.digital.nb.rs/collection/politika>
- Prestonica i duša Jugoslavije, Beograd, veliki u svome bolu oprostio se juče sa svojim viteškim Kraljem Ujediniteljem*, Politika 19.oktobar 1934. Dostupno na: <http://scc.digital.nb.rs/collection/politika>
- Radović, Amfilohije. 2003. *Ko se mača maši, od mača će i poginuti*. Dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=03&dd=15&nav_id=103485
- Stojadinović, Milan. 1970. *Ni rat ni pakt – Jugoslavija između dva rata*, Rijeka, O. Keršovani.
- Tadić, Ljubomir. 1995. *Retorika – Uvod u veštinu besedništva*, Beograd, F. Višnjić.
- Vasić, Miloš, 2005. *Atentat na Zorana Đinđića*, Politika, Beograd.
- Veb-sajt Vlade Republike Srbije 2003. Dostupno na: <http://www.arhiva.srbija.gov.rs/vesti/2003-03/15/334209.html>

Primljeno: 10.03.2021.

Prihvaćeno: 01.06.2012.

Todor Kuljić

**THE USE OF ASSASSINATION: PRE-SOCIALIST FUNERAL OF
THE YUGOSLAVIAN KING AND POST-SOCIALIST FUNERAL OF
THE SERBIAN PRIME MINISTER**

From an perspective of thanatos-politics the paper discusses the use of the funerals of two assassinated state leaders: the King of Yugoslavia (funeral held in 1934) and Serbian Prime Minister (funeral held in 2003). In both cases state grief expressed the values of grieving groups and was framed by the dominant thought of its time. In the first case it was Yugoslavia and the monarchical rule by God's grace and in the second it was Serbia and the Republic. They were both capitalist states. The paper analyses the symbolic representations of the grieving groups' values and the content of *laudatio funebris*. It will be argued that in the funereal rituals dead bodies both of the the king and prime minister appear as a unifying symbols of state continuum. Contemporary funerals involving religious rituals are the reconstruction of pre-modern thanatos practices. Furthermore, the funeral of prime minister held in 2003 was used to demonstrate, ritually and publicly, a break with communisme.

Key words: thanatos-politics, funeral, king, state premier minister, *laudatio funebris*.